

Renata Skutecka-Wilgosiewicz

Lyońska baza proweniencji - poznańskie marzenia

Biblioteka 10 (19), 201-207

2006

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

RENATA WILGOSIEWICZ-SKUTECKA

Lyońska baza proveniencji – poznańskie marzenia

Analiza proveniencji druków wchodzi w zakres badań bibliotekarzy i historyków książki od dawna. Jednak w ostatnich latach badania cech własnościowych budzą coraz większe zainteresowanie zarówno w środowisku pracowników nauki jak i pasjonatów książki, co znajduje m.in. odbicie w wielu sesjach naukowych i wystawach. Tematem konferencji Europejskiego Konsorcjum Bibliotek Naukowych (*Consortium of European Research Libraries – CERL*) w Edynburgu w 2004 było przedstawienie doświadczeń i ustalenie wspólnych zasad opracowania proveniencyjnego starych druków: *Books and theirs owners: provenance information and the European cultural heritage* [Książki i ich właściciele: opracowanie proveniencyjne starych druków stanowiących część europejskiego dziedzictwa kulturowego]¹. Konferencji towarzyszyła wystawa *The Private Lives of Books* [Prywatne życie książek], prezentująca książki, rękopisy, mapy i nuty należące do szkockiego dziedzictwa kulturowego i posiadające ciekawe losy udokumentowane wpisami proveniencyjnymi. Internetowa strona wystawy² prezentuje różne typy znaków własnościowych, od zapisków rękopiśmiennych i pieczęci po ekslibrisy drukowane i superekslibrisy tłoczone na oprawach (znalazły się tu m.in. ekslibrisy Wilhelma IV – króla Wielkiej Brytanii i Irlandii w latach

¹ M. Czapnik, *Books and theirs owners: provenance information and the European cultural heritage*, Konferencja i zebranie sprawozdawcze Europejskiego Konsorcjum Bibliotek Naukowych (CERL), EBIB, nr 3/2005 (64), <<http://ebib.oss.wroc.pl/2005/64/czapnik.php>>, [dostęp 6.06.2006].

² Wystawa dostępna w Internecie na stronie: <<http://www.nls.uk/privatelivesofbooks/index.html>>, [dostęp 6.06.2006].

1830-1837, filozofa Davida Hume'a czy pisarza Roberta Louisa Stevensona). Każdy z „odwiedzających” może sam spróbować rozszyfrować stare wpisy, rozpoznać herby widoczne na pieczęciach czy tłoczeniach.

Najnowsza technika i możliwości, jakie niesie internet, otworzyły nowe perspektywy przed badaczami proveniencji. Wśród wielu realizowanych już projektów elektronicznych kartotek właścicieli książek wymienić można na przykład bazy tworzone w Lyonie (*Bibliothèque municipale de Lyon*), w Brukseli (*Bibliothèque royale de Belgique*) czy w Weimarze (*Herzogin Anna Amalia Bibliothek*). Również CERL zamierza w przyszłości uzupełniać opisy katalogowe starych druków w bazie HPB (*Hand Press Book* – ok. 2 mln opisów druków z lat 1455-1830) o informacje o właścicielach książek.

Najciekawszą francuską realizacją tych poszukiwań jest działająca już od kilku lat baza proveniencji starych druków Biblioteki Miejskiej w Lyonie – *Base Provenance des livres anciens de la Bibliothèque municipale de Lyon*³. Jest to projekt prekursorski, obserwowany przez inne biblioteki francuskie z dużym zainteresowaniem. Podobnego katalogu znaków własnościowych nie posiada nawet francuska biblioteka narodowa *Bibliothèque nationale de France*. Ponadto baza lyońska jest dostępna w internecie bez ograniczeń (bez konieczności rejestracji i ponoszenia dodatkowych kosztów, jak w przypadku wielu innych baz starych druków – VD 16, HPB), co zwiększa jej atrakcyjność dla polskich bibliotekarzy, historyków książki i pasjonatów.

Przed prezentacją bazy proveniencji konieczne jest podkreślenie wartości historycznej zbiorów lyońskiej biblioteki. Polskie tłumaczenie nazwy *Bibliothèque municipale de Lyon* „biblioteka miejska w Lyonie” może sugerować, że jest to jedna z wielu regionalnych bibliotek publicznych. Trzeba jednak zaznaczyć, że francuskie biblioteki miejskie powstawały najczęściej na bazie starych księgozbiorów klasztornych. Również w Lyonie przy jezuickim kolegium *Collège de Trinité* powstała bogata biblioteka, która w 1765 została przekazana miastu. Zbiory liczące już wówczas 40 000 woluminów stanowią niezwykle cenną część obecnej biblioteki, jednak o historycznym znaczeniu całej kolekcji decydują również księgozbiory przejmowane przez *Bibliothèque municipale* w 2 poł. XX wieku. Znalazł się wśród nich m.in. księgozbiór jezuitów z Chantilly przejęty w 1999 roku (500 000 dzieł, w tym 200 inkunabułów, 800 rękopisów, 100 000 rycin o tematyce religijnej, wiele tysięcy starych druków), rękopisy i księgozbiory pisarzy i wydawców (m.in. Jean-Jacques'a Rousseau, Jeana Geneta, Maxa Jacoba, Pierre'a Molaine, Jeana Reverzy), kolekcja lyońskiego bibliofila żyjącego w XVII wieku Pierre'a Adamoli (15 000 dzieł – wiele rękopisów, inkunabułów i starych druków ilustrowanych), zbiór szklanych klisz fotograficznych z lat 1843-1945

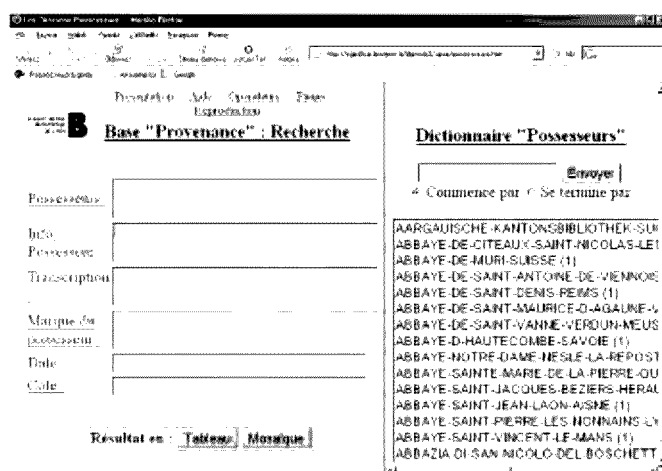
³ <<http://sgedh.si.bm-lyon.fr/dipweb2/apos/possesseurs.htm>>, [dostęp 6.06.2006].

(5000 szt. należących w większości do lyońskiego fotografa Jules'a Sylvestre dokumentującego życie miasta w 2 poł. XIX wieku) i wiele innych. Zbiory biblioteki stanowią obecnie jedną z najważniejszych kolekcji, należących do francuskiego dziedzictwa narodowego i są bogatym materiałem pozwalającym śledzić niezwykle losy poszczególnych książek.

Podstawowym celem bazy *Provenance des livres anciens de la bibliothèque municipale de Lyon* jest pokazanie znaków proveniencyjnych inkunabułów i druków XVI wieku wchodzących w skład lyońskiej kolekcji. W bazie zgromadzono ekslibrisy rękopiśmienne i drukowane, pieczęcie, superekslibrisy i tłoczenia, różnego rodzaju wpisy i notatki dawnych właścicieli, przy czym nie przeprowadzono tu selekcji wartościującej – znaki proveniencyjne klasztorów lyońskich i regionu Rhône-Alpes czy księgozbiorów słynnych francuskich humanistów, filozofów i pisarzy, znajdują się obok wpisów ludzi zupełnie nieznanymi.

Pracę rozpoczęto od skanowania ok. 1000 znaków własnościowych. Każdy z nich został odczytany i przypisany konkretnemu właścicielowi (osobie lub instytucji). Wyniki prac umieszczono w bazie danych, którą użytkownicy zewnętrzni mogą przeszukiwać, korzystając z tabeli zawierającej aktywne pola wyszukiwawcze (il. 1):

- nazwę właściciela (*Possesseurs*),
- opis osoby lub instytucji (*Info. Possesseur*),
- opis znaków proveniencyjnych - wpisany został „in crudo” tekst ekslibrisu rękopiśmiennego, drukowanego lub pieczęci oraz dokładny opis wszystkich elementów ikonograficznych wchodzących w skład herbów, ekslibrisów i superekslibrisów (*Transcription*),
- typ proveniencji (*Marque du possesseur*),

Ilustracja 1

- okres używania znaków (*Date*),
- sygnaturę dzieła, na którym proveniencje występują (*Cote*) – specjalne wiązania odsyłają nas do pełnego katalogowego opisu dzieła.

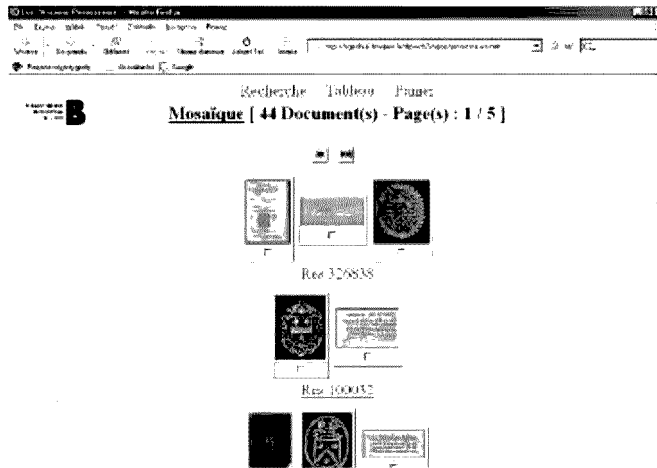
Bazę można przeszukiwać, wybierając za punkt wyjścia dowolne pole. Każde z nich pozwala na wpisanie własnej nazwy (np. *jesuites* [pol. jezucii], również w formie niepełnej np. *jesuit*) lub wybór ze znajdującego się po prawej stronie indeksu – *dictionnaire* (np. *Résidence jésuite (Lille)*).

Wpisanie słowa w pole nazwy właściciela lub opisu właściciela, powoduje wyszukanie wszystkich nazw lub opisów zawierających podaną sekwencję liter („jesuites” wpisane w pole nazwy właściciela wyszukuje dwóch właścicieli: [1] *Résidence des Missionnaires jésuites (Laval, Mayenne)* oraz [2] *Noviciat des Jésuites (Chieri, Italie)*; to samo słowo wpisane w pole opisu właściciela prowadzi do wyszukania 44 instytucji np. do *Collège de la Sainte Trinité de la Compagnie de Jésus (Lyon)* mające w opisie informację: *collège des jésuites de Lyon*. Podobnie w pole nazwy właściciela możemy wpisać nazwisko np. **Urfé** lub jego część np. „Urf” (pisarz Honoré d’Urfé, 1567-1625) lub w pole opisu właściciela **écrivain** [pol. pisarz], co pozwala na dotarcie do znaków własnościowych poszukiwanego pisarza lub przejrzanie proveniencji należących do 10 pisarzy znajdujących się w bazie i opisów książek należących do każdego z nich.

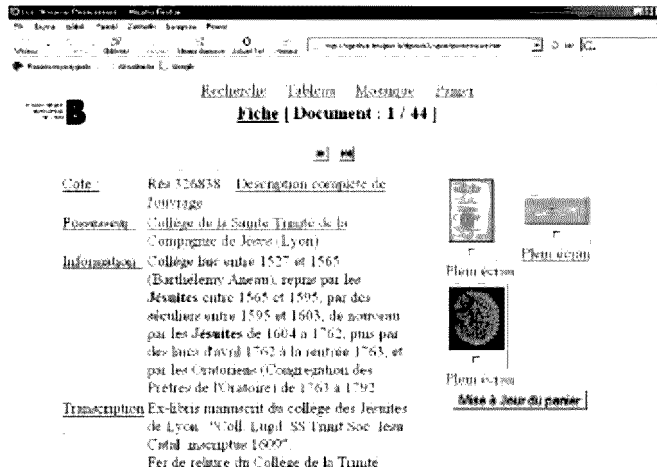
Wyniki poszukiwań wyświetlać możemy w formie tabeli **TABLEAU** (il. 2) zawierającej sygnaturę dzieła, właściciela, opis znaków proveniencyjnych i typ deskryptora lub jako mozaikę **MOSAIQUE** (il. 3) czyli obrazy zeskanowanych znaków, które możemy oglądać, dowolnie wybierać, powiększać i drukować. Niezależnie od wybranej opcji zawsze mamy możliwość

Cote	Possesseur	Transcription	Descripteurs
Res 326838	Collège de la Sainte Trinité de la Compagnie de Jésus (Lyon)	Ex-libris manuscrit du collège des Jésuites de Lyon. *Coll. Lugd. SS. Trinit. Soc. Jesu. Coll. manuscrits 1669*. Per de reliure du Collège de la Trinité (provenant d'un autre ouvrage - 1587/30. Siemes, J. Opera mathematica. Nuremberg, 1551). Reliure aux armes de...	Ex-libris manuscrit Per-de-reliure

Ilustracja 2

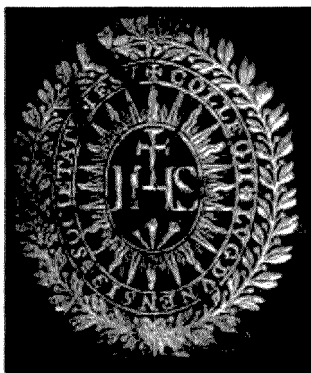
Ilustracja 3

Ilustracja 4

wejścia na pole sygnatury i wybranie łącza prowadzącego do pełnego opisu znaków własnościowych (jednego lub wielu) należących do wybranego właściciela (il. 4). Po prawej stronie okna umieszczono zeskanowane znaki proveniencyjne. Możemy je zaznaczać, przesuwać do „koszyka” i przeglądać kolejne, zaznaczając te, które nas interesują. W rezultacie wyszukujemy interesujący nas zbiór znaków własnościowych, które możemy przeglądać i np. drukować.

Zupełnie inaczej może przebiegać próba odszukiwania właściciela znaków, których sami nie potrafimy rozszyfrować. Np. posiadając książkę oprawioną w skórę ze złożonym superekslibrisem, zawierającym zatarty częściowo napis, otaczający widoczne litery IHS, wpisujemy IHS w pole

Ilustracja 5

szukać pieczęci, w której jedynym dobrze widocznym elementem jest np. gwiazda. Wpisujemy „*étoile*” [pol. gwiazda] w pole opisu proveniencji (*Transcription*) i wybierając tryb **MOSAIQUE** przeglądamy wybrane przez system znaki (24 dokumenty) szukając „naszej pieczęci”. Również ekslibrisy rękopiśmienne możemy przeszukiwać w ten sposób wpisując odczytany fragment wpisu (np. *Ex bibliotheca Petri...*) i porównując wyniki wyszukiwania z ekslibrisem widniejącym na książce (w bazie: „**Ex bibliotheca Petri** Guillemain doct. med. Lugd.” – ekslibris rękopiśmienny należący do lyońskiego lekarza Pierre’a Guillemain, żyjącego na przełomie XVI i XVII wieku).

Jest rzeczą oczywistą, że skuteczność tych poszukiwań zależy od wielkości bazy, różnorodności materiału wyjściowego, a także od dokładności i fachowości sporządzonych opisów.

Baza proveniencji *Bibliothèque municipale* w Lyonie nie jest projektem zamkniętym i może być stopniowo rozszerzana, w miarę skanowania kolejnych znaków proveniencyjnych i prowadzenia dalszych prac badawczych. Monique Hulvey – główny twórca i administrator bazy – prezentując katalog⁴, podkreślała ogrom pracy włożony w przygotowanie bazy, szczególnie w transkrypcję tekstów rękopiśmiennych (w większości łacińskich) oraz w identyfikację nazwisk i funkcji właścicieli starych druków. Czas i wysiłek włożony w, trwające wiele miesięcy, opracowanie bazy pozwoliły stworzyć narzędzie pracy, z którego korzystają teraz na co dzień nie tylko pracownicy lyońskiej biblioteki, ale również bibliotekarze z całej Francji. Fachowość i rzetelność opisów oraz wielorakie możliwości wyszukiwawcze bazy lyońskiej budzą podziw i marzenia o zainicjowaniu podobnego projektu.

W Polsce badania znaków własnościowych, początkowo obejmujące zbiory rękopiśmienne, później również kolekcje starych druków, rzadko pro-

⁴ Prezentacja miała miejsce w listopadzie 2002 w trakcie mojego stażu w *Bibliothèque municipale de Lyon* w ramach stypendium „*Courants du monde*”.

opisu proveniencji (*Transcription*) i, wybierając tryb **MOSAIQUE**, przeglądamy wszystkie pieczęcie, ekslibrisy i supereklibrisy, których elementem są litery IHS (6 dokumentów). Możemy też przestudiować wszystkie tłoczenia (*FER-DE-RELIURE* – 46) i supereklibrisy (*RELIURE-ARMORIEE* – 87) opisane w bazie wybierając w polu *Marque du possesseur* odpowiednie typy proveniencji. Jeżeli znajdziemy tłoczenie identyczne z naszym (il. 5) klikamy na znajdującą się poniżej sygnaturę i otrzymujemy pełen opis właściciela i jego znaków proveniencyjnych. Podobnie można

wadzone były systematycznie. Większość bibliotek posiada własne katalogi proveniencji, ale zazwyczaj obejmują one tylko niewielki fragment zbiorów, często są to druki najstarsze lub kolekcje dla biblioteki najcenniejsze – najczęściej inkunabuły i polonica XVI w. Stanowią one podstawowe źródło wiedzy o historii księgozbioru i niezwykle pomoc przy opracowywaniu dalszych katalogów.

Śledząc proveniencje druków francuskich XVI wieku znajdujących się w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu nieustannie korzystam z wcześniej opracowanych katalogów starych druków: *Katalogu druków polskich XVI wieku* w oprac. Józefa Cybertowicza i Henryka Kowalewicza⁵ oraz z *Katalogu inkunabułów* w oprac. Wiesława Wydry⁶. Porównuję odczytywane przez nich proveniencje z widniejącymi na drukach francuskich. Niezwykle interesująca i pomocna byłaby możliwość oglądania i przeszukiwania opracowanych wcześniej znaków proveniencyjnych. Można by nawet pójść dalej i pokusić się o stworzenie wspólnej bazy proveniencji starych druków naukowych bibliotek Poznania – Biblioteki Uniwersyteckiej, Biblioteki Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, Biblioteki Kórnickiej i Biblioteki Raczyńskich. Każda z nich ma odmienną historię i odmienne są losy kolekcji trafiających do ich księgozbiorów. Jednak porównując proveniencje poloników XVI wieku w dwóch z nich – w Bibliotece Uniwersyteckiej i Bibliotece PTPN⁷ – znaleźć można egzemplarze z biblioteki benedyktynów z Lubinia, cystersów z Paradyża, dominikanów z Poznania czy bernardynów z Bydgoszczy, Kobyлина, Sierakowa. Zdarzają się też druki z kolekcji prywatnych np. Jana Rymarkiewicza (1811-1889, profesora Gimnazjum Marii Magdaleny w Poznaniu) czy Andrzeja Rychlickiego (1561-1616, biskupa sufragana poznańskiego), które trafiały do zbiorów obu bibliotek.

Stworzenie początkowo niewielkiej, ale otwartej bazy proveniencji, którą można by stopniowo poszerzać i uzupełniać, stanowiłoby ogromną pomoc przy dalszym opracowaniu starych druków. Wieloletnie doświadczenia współkatalogowania (CKHW, NUKAT) pokazują jak ciekawa i owocna jest współpraca z innymi bibliotekami w tworzeniu wspólnego katalogu, jak szybko zwraca się początkowy wysiłek ustalania wspólnych reguł, wypracowania jednakowych procedur i nauki nowych systemów.

---

⁵ J. Cybertowicz, H. Kowalewicz, *Katalog druków polskich XVI wieku Biblioteki Głównej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu*, Poznań 1963.

⁶ W. Wydra, *Katalog inkunabułów Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu*, Poznań 2002.

⁷ E. Stelmaszczyk, *Katalog starych druków Biblioteki Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk: polonica XVI wieku*, proveniencje odczytał i indeks sporządził prof. Ryszard Marciniak, Poznań 1991.